

Fondateur :
Avedis Alexanian
Հիմնադիր՝
Անտոն Ալիքսանյան

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԿԼԵԶՈՒ ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ • 49-ՐԴ ՏԱՐԻ • ՆՈՐ ՇԱՐՔ ԹԻԻ 468 – ՇԱԲԱԹ, 25 ԱՊՐԻԼ 2009

Courageux mais pas téméraire

Le miracle espéré n'a pas eu lieu. Les Arméniens doivent attendre encore. Pouvait-il en être autrement ? Un président américain qui consacre la dernière étape de sa tournée de huit jours à l'étranger à un pays musulman, le premier dans lequel il se rend depuis son entrée en fonction le 20 janvier, il fallait le faire. Obama l'a fait. Honneur incommensurable pour les Turcs. Ils sont flattés et pour cause, jamais dans l'histoire un chef d'Etat américain ne s'était rendu aussi vite en Turquie après son élection au poste suprême.

Le président des États-Unis a assurément réussi sa mission première : consolider les liens quelque peu détériorés entre les deux pays et l'annonce dans quelques mois d'un programme de partenariat avec le monde musulman. Preuve de l'importance donnée par Washington à la position stratégique de la Turquie, voie de transit de première importance aujourd'hui pour les troupes et le matériel américains destinés à l'Irak ainsi qu'à l'Afghanistan. Avec un couac diplomatique cependant, lorsqu'il a déclaré

Pour l'Amérique, consolider les liens avec la Turquie

devant le Parlement turc, ovationné par les députés : « Laissez-moi être clair : les États-Unis soutiennent fermement la candidature de l'entrée de la Turquie dans l'UE », propos qu'il avait tenus la veille, lors du sommet Union européenne-Etats-Unis à Prague, contre l'avis de plusieurs membres de l'UE comme la France. Il doit savoir, ce cher président, que la Turquie ne remplit toujours pas les critères exigés pour figurer parmi les membres de l'Union, qu'elle doit mieux respecter les droits de l'homme, qu'elle ne peut indéfiniment occuper une partie du territoire d'un État membre de l'Europe, Chypre en l'occurrence et qu'elle doit en particulier reconnaître le génocide des Arméniens. Dommage qu'aucun Européen ne lui ait suggéré de faire de la Turquie le 51e État des États-Unis.

Pour ce qui a trait à la question du génocide des Arméniens, la Turquie, craignant que le mot ne soit prononcé le 24 avril à l'occasion du 94e anniversaire des événements, avait exhorté le président américain à y renoncer. À Ankara, Barack Obama a bien maintenu qu'il restait convaincu que les « événements de 1915 » méritaient la qualification de génocide, une position qu'il avait défendue lorsqu'il était candidat à la Maison Blanche. « Mon opinion est connue et je n'en ai pas changé ». Mais pour s'exonérer aussitôt d'avoir franchi une limite : « J'ai été très encouragé par le fait que sous la direction du président

Gül, une série de négociations ait été lancée, qu'un processus soit en cours entre l'Arménie et la Turquie pour résoudre toute une série de questions depuis longtemps en suspens, y compris celle-ci ».

« Nous sommes engagés dans des discussions avec l'Arménie pour normaliser nos relations et j'espère qu'elles déboucheront sur le meilleur résultat possible », a renchéri le président Gül quelque peu soulagé de s'en sortir à si bon compte. Barack Obama a donc préféré mettre l'accent sur les discussions actuelles entre Ankara et Yerevan pour visiblement ne pas froisser cet allié de taille, interlocuteur obligé, qui a l'art d'être en bons termes tout à la fois avec l'Iran et Israël, l'Irak, l'Afghanistan et les Palestiniens. La Turquie continuera donc d'« admettre la mort de nombreux Arméniens durant la Première Guerre mondiale ». Quant au mot génocide, il demeure encore tabou.

Quoi qu'on en dise, nous voilà pour l'instant pratiquement revenus au point de départ. Barack Obama, pêchant par excès de précaution, a-t-il conscience d'avoir donné un blanc-seing à tous ces courants, partis, groupuscules qui pullulent dans le monde politique turc afin qu'ils poursuivent leurs criminelles activités ? Il n'est pas douteux qu'un jour proche, peut-être, la reconnaissance du génocide des Arméniens par les États-Unis comme par la communauté internationale pèsera lourdement. Mais que vaudra-t-elle si elle ne l'est pas par la principale intéressée ? Car c'est bien de cela qu'il s'agit et c'est pour cela que l'on se bat.

Gérard Varoujan Dédéyan ◀

Politique 2

Les voies cahoteuses de la diplomatie

2

Խոնկ եւ աղօթք

5

Ոգեկոչման ակունքներում

Spectacle 10

Ararat, mon amour
Le nouveau spectacle Araxe-Sassoun

6

Théâtre 11

Somewhere... la Mancha d'Irina Brook

Culture 12

Les cinq disciples de Komitas

Le **Fonds Arménien de France** est heureux d'annoncer le lancement d'un grand programme de fourniture de meubles de classe neufs à 10 000 enfants et à leurs enseignants.

A Fonds plus que jamais

Les voies cahoteuses de la diplomatie

Il y a trois semaines environ, le Premier ministre turc Recep Tayyip Erdogan s'exprimait sur les relations turco-arméniennes lors d'une réunion à Istanbul avec la direction de son parti. Sur le malaise constaté chez le Président azéri Ilham Aliiev concernant ces relations, M. Erdogan avait répondu que « tant que le problème entre l'Azerbaïdjan et l'Arménie ne sera pas résolu, il sera difficile d'aboutir dans le processus arméno-turc. Si des entretiens ont lieu actuellement au niveau inférieur, c'est pour devancer un éventuel accord Azerbaïdjan-Arménie. Notre souhait est que le Conseil de sécurité des Nations Unies perçoive l'Arménie comme un occupant de la région du Haut Karabakh et qu'il prenne une décision pour son retrait. C'est un processus que le Groupe de Minsk (États-Unis, France et Russie), n'a pas réussi à résoudre. Nous espérons qu'en suivant de près les événements, il trouvera une solution ».

Quelque temps plus tard, c'est l'ancien président turc Suleyman Demirel qui exprimait dans *Milliyet* son opposition à l'ouverture de la frontière arméno-turque affirmant que « les États-Unis, l'Europe et la Russie désirent l'ouverture de la frontière arméno-turque pour développer leurs intérêts au Sud Caucase. J'ai toujours demandé quel était dans ce cas l'intérêt de la Turquie, et les Américains n'avaient pas de réponse. Nous avons, avec mon ami Haydar Aliiev, établi des relations très solides entre la Turquie et l'Azerbaïdjan [...] aujourd'hui un certain nombre de politiques, par naïveté ou courte vue, peuvent causer des dommages à nos républiques. Les États-Unis veulent, par le biais de la Turquie, consolider leurs positions en Arménie. Cette situation pourrait affaiblir celles de Bakou car le rapprochement des États-Unis avec l'Arménie n'est pas dans l'intérêt de l'Azerbaïdjan. La résolution du conflit du Haut Karabagh pourrait ainsi traîner sur de nombreuses années, ce qui signifiera à terme la perte de ce territoire ». Selon S. Demirel, la Turquie est vouée à jouer un rôle important dans la région du Caucase et devra utiliser de son influence dans la résolution du conflit du Haut Karabagh.

Dans le même temps, une pétition intitulée « **Je m'excuse** » demandant pardon aux Arméniens pour les massacres de 1915 a circulé en Turquie. Mise en ligne en décembre 2008 par quatre intellectuels turcs, elle a déjà collecté près de 30 000 signatures bien qu'elle soit régulièrement piratée par des *hackers* nationalistes. Cette initiative rencontre de vigoureuses résistances notamment dans les milieux ultras. Mais depuis l'assassinat de Hrant Dink, incontestablement ça bouge. Les procureurs ont assoupli leur attitude, des intellectuels turcs cherchent à comprendre, des rencontres entre diplomates ont lieu même si elles n'aboutissent pas, des artistes s'impliquent de part et d'autre,

Certes, en septembre 2008, le président Abdullah Gül s'est rendu à Erevan à l'occasion d'un match de football. La visite était historique, car les deux pays n'entretiennent pas de relations diplomatiques officielles. Tout récemment encore, à Davos, Erdogan a rencontré le président arménien. Ailleurs, des entretiens entre ambassadeurs arménien et turc ont bien

lieu avec en conclusion la traditionnelle poignée de main. Qui l'eût imaginé il y a deux ans ?

Pendant ce temps, côté arménien, Serge Sarkissian clame qu'il n'y a **aucun préalable** (référence à la reconnaissance du génocide) à l'ouverture de la frontière, et son ministre des Affaires étrangères Edward Nalbandian précise que le règlement des relations arméno-turques n'est pas lié à la résolution du problème du Haut-Karabagh, que cette question n'a jamais été débattue lors des négociations et que l'évolution de ces relations ne remettrait pas en question le fait du Génocide.

La langue de bois n'est pas notre outil de prédilection. Nous aimerions savoir en final, quel prix va devoir payer le peuple arménien pour la réouverture de la frontière turco-arménienne ? Quels bénéfices va-t-il en tirer ? Quelles portions des territoires du Karabagh **reconquis** au prix du sang va-t-il devoir concéder ? Dans l'hypothèse d'accords entre les parties, les rencontres officielles entre chefs d'État auront-elles lieu. Le président arménien sera bien invité à déposer une gerbe sur la tombe d'Ataturk, comme il se doit pour tout chef d'État en visite officielle.

À son tour, le président turc devra logiquement être invité à déposer une gerbe au monument de Dzidzernakaberd en hommage aux 1 500 000 victimes de la barbarie turque, alors même qu'Ankara rejette toute reconnaissance, ou bien le gouvernement arménien l'en dispensera pour éviter de froisser cet illustre hôte. Bref, quelles seront les attitudes de l'un et de l'autre ? Le peuple arménien a droit à des réponses claires à toutes ces questions.

Gérard Varoujan Dédéyan ◀

... et l'inébranlable optimisme du président arménien

L'Arménie en chiffres et en bref

● Oui à une coopération, mais il n'est pas question pour l'Arménie d'intégrer l'OTAN, c'est ce qu'a déclaré en substance le président S. Sarkissian. Rappelons que l'Arménie est membre de l'Organisation du Traité de Sécurité Collective (OTSC) qui regroupe l'Arménie, la Russie, la Biélorussie, le Kazakhstan, le Kirghizstan, l'Ouzbékistan et le Tadjikistan.

● Le Matenadaran possède 17 000 manuscrits dont 13 000 sont en arménien, le reste en différentes langues. Parmi ces derniers, 2 200 sont en arabe et 500 en langue persane.

● Au 1er janvier 2009, l'Arménie comptait 1 116 sociétés à capitaux russes, de loin les premiers investisseurs. En 2008, les transactions commerciales entre l'Arménie et la Russie ont affiché une hausse de 51,8 %.

● D'après les experts militaires, l'Azerbaïdjan disposerait d'une armée importante en effectifs de 72 000 hommes alors que la Géorgie pourrait aligner 17 500 hommes bien entraînés par les forces de l'OTAN. L'Arménie disposerait de 42 000 hommes et l'Artsakh jusqu'à 18 000.

● Contrairement aux produits alimentaires importés, 70 à 80 % des produits non-alimentaires (produits chimiques, appareils ménagers, vêtements, parfums, etc.) sont en infraction avec la loi entrée en vigueur le 1er janvier 2007. Il en coûtera aux contrevenants une amende allant de 50 000 à 100 000 drams (125 à 250 euros). Pas vraiment dissuasif !

● Conséquence de la crise économique mondiale ? En partie sans doute. Les services de police d'Arménie ont enregistré un accroissement du taux de criminalité dans la capitale arménienne avec 600 dossiers de plus en 2008 qu'en 2007. Et ils ne sont pas optimistes pour 2009.

● La compagnie aérienne Armavia assure plus de 70 vols réguliers par semaine vers les pays de la CEI, du Moyen-Orient et de l'Europe. Dès le 30 mars, Zurich et Berlin seront desservis.

● L'immobilier touché de plein fouet par la crise. Après avoir atteint des sommets injustifiés, les prix accusent une forte baisse, allant jusqu'à 40 %. Du coup, les acheteurs se font rares.

● Les difficultés financières s'amoncellent au point que le gouvernement a reporté au quatrième trimestre 2009, 131 milliards de drams (359 millions \$) de dépenses projetées. La baisse des rentrées fiscales l'ont contraint à prendre cette sage mesure et ne devrait pas entraîner de retard dans le versement des pensions, des salaires des fonctionnaires et des autres dépenses sociales.

● Selon un sondage de la chaîne « A1 + » auprès de 1 218 personnes sur la première année de gouvernance du président Sarkissian, 74 % se déclarent mécontents, 6,6 % le jugent excellent, 15,7 % se disent satisfaits. 4,4 % sont indécis.

À l'issue des dernières élections municipales du 29 mars en Turquie, six Arméniens font leur entrée dans les conseils municipaux.

ASSOCIATION ARMÉNIENNE
D'AIDE SOCIALE

Au service des Arméniens
depuis 1890

Siège social 77 : rue La Fayette 75009 Paris
Tél. 01 48 78 02 99 – Fax 01 42 80 61 45
Mél. : aaas.paris@free.fr

Maisons de retraites médicalisées :
Montmorency (Val-d'Oise) : 01 39 83 20 67
Gonesse (Val-d'Oise) : 01 39 85 24 24
Saint-Raphaël (Var) : 04 94 19 51 50

En Arménie
FONDATION FRANCO-ARMÉNIENNE
POUR LE DÉVELOPPEMENT
13/3 Khandjian, Yerevan
frenchfun@web.am

Coopération arméno-iranienne

Le 13 avril, le président Serge Sarkissian était en visite officielle pour deux jours en Iran, accompagné du chef de la diplomatie arménienne Edward Nalbandian, ainsi que des ministres de l'Énergie et des ressources naturelles, des Transports et de la communication, de l'Économie et de la Diaspora. La délégation comprenait également le président de la Banque centrale d'Arménie, ainsi que des députés et officiels.

Cette visite du président arménien était attendue des deux côtés. Concrétiser par les signatures des deux chefs d'État les projets élaborés en commun au cours de ces dernières années : la construction de deux centrales hydrauliques de 140 MW chacune sur le fleuve frontalier Araxe, des accords portant sur la coopération en matière de transport ferroviaire, la construction du chemin de fer entre l'Iran et l'Arménie dont le coût est estimé à 1,2 milliard de dollars à laquelle pourrait participer la Russie, la construction d'un pipeline pour le transport des produits pétrochimiques. Les deux pays ont également convenu d'une coopération plus étroite en matière d'énergie, le domaine bancaire, les télécommunications et les assurances. Au total, huit documents ont été signés lors de cette visite.

Le président iranien Mahmoud Ahmadinejad et son homologue arménien Serge Sarkissian ont exprimé leur satisfaction mutuelle et se sont réjouis des relations amicales régnant entre les deux pays.

Coopération Vendée-Arménie

Initiée en 2007, la coopération décentralisée du département avec l'Arménie a une nouvelle fois permis, pendant le mois de mars 2009, à six étudiants arméniens de découvrir le monde de l'entreprise française, dans diverses sociétés du bocage ou du littoral, les réalités culturelles et économiques vendéennes. En trois ans, ce partenariat a déjà permis à 20 étudiants arméniens d'effectuer des stages : prospection des marchés, développement de site Internet, préparation

de plans de communication... « Leur niveau est impressionnant. Autant du point de vue linguistique que professionnel. Non seulement, ils comprennent et s'intègrent très vite, mais en plus ils parlent quatre voire cinq langues ! Il serait dommage de se priver de tels éléments », explique Bruno Fétiveau, responsable de l'export chez Kuhn-Audureau, le concepteur vendéen de matériel agricole.

Pour sauver le bâtiment

Afin de stimuler la construction en Arménie, le gou-

vernement a décidé d'offrir des garanties aux promoteurs immobiliers à hauteur de 23 milliards de drams (environ 50 millions d'euros), pour les aider à obtenir des crédits auprès des banques commerciales lesquelles, selon le Premier ministre Tigran Sarkissian, disposeraient de fortes liquidités sans vouloir pour autant prendre de risques. La crise mondiale, qui n'a pas épargné l'Arménie, a porté un rude coup à ce secteur d'activité qui a représenté en 2008, 23 % du PIB.

Interview du président arménien

Invité de la 1re chaîne russe à l'occasion de la première année de son mandat présidentiel, Serge Sarkissian a mis l'accent sur le fait que la grande majorité

des Arméniens considère plus que jamais que la Fédération de Russie est l'amie et l'alliée stratégique de l'Arménie. Interrogé sur les relations avec la Turquie, il a estimé que le moment était venu d'établir avec les Turcs un dialogue « civilisé ». Quant aux perspectives d'avenir, il juge inadmissible qu'au 21e siècle, on en soit encore au maintien de frontières fermées et à une approche hostile entre voisins. « J'ai espoir que très bientôt, les relations diplomatiques seront établies avec la Turquie » a-t-il conclu.

L'Artsakh à La Foulée de Meudon

Deux athlètes ressortissants de l'Artsakh, **Achod Hayrabadian** et **Arthur Bedrossian**, ont participé cette année à la Foulée de Meudon, concours international de course à pied qui s'est déroulé le 5 avril. Le jeune Ashot Hayrapetian est arrivé en tête du peloton de 600 athlètes, parcourant la distance réglementaire de 4 900 m en 15' 37", avec une avance de 9 sec. sur le record du précédent vainqueur. Arthur Bedrossian est arrivé quatrième. La Foulée de Meudon, événement sportif majeur en Ile-de-France, a lieu tous les ans depuis 1990 et accueille des sportifs de nombreux pays du monde.

A Fonds plus que jamais

Le **Fonds Arménien de France** est heureux d'annoncer le lancement d'un grand programme de fourniture de meubles de classe neufs à 10 000 enfants et à leurs enseignants, en Arménie (5000) et au Karabagh (5000). D'un coût total d'environ 330 000 euros, ce programme sera financé grâce notamment à la troisième tranche du legs de Madame Vergine Atamian, de Courbevoie, en région parisienne, représentant 227 000 euros. Une première tranche de 274 000 euros a servi à la construction de l'école de Kotchoghod et une seconde de 175 000 euros à la construction de la Route dorsale du Karabagh, conformément à ses vœux. En hommage à cette grande bienfaitrice, deux écoles porteront son nom, l'une en Arménie, l'autre au Karabagh.

Le Fonds Arménien a construit à ce jour plus de 110 écoles en Arménie et au Karabagh, dont 24 ont été financées par le Fonds Arménien de France. La branche française du Fonds a aussi fourni, ces dernières années, du mobilier de classe neuf à 12 000 écoliers (5000 au Karabagh, 7000 en Arménie) et à leurs enseignants, ainsi que des équipements de laboratoires, des ordinateurs et du matériel de sport. Tout le mobilier est fabriqué en Arménie et au Karabagh. Le programme lancé aujourd'hui permettra de donner du travail à une centaine d'ouvriers dans la ville de Gumri, Arménie, durement éprouvée par le séisme de 1988.

L'objectif est de fournir ces meubles neufs aux écoliers d'ici la rentrée de septembre 2009 au plus tard. La somme complémentaire nécessaire à ce projet, soit environ 103 000 euros, sera constituée de dons que le Fonds s'emploiera à recueillir dans les mois à venir.

Au terme de ce programme, 7000 enfants auront encore besoin de mobilier neuf dans les écoles du Karabagh. Le gouvernement du Karabagh et le Fonds Arménien de France ont convenu de redoubler d'efforts pour résoudre ce problème au plus vite. En Arménie, le nombre d'écoliers qui utilisent encore des bancs et des pupitres vétustes et délabrés est malheureusement beaucoup plus élevé. Or, la crise économique a considérablement réduit les moyens de l'État et diminué les investissements publics et privés.

Nous lançons donc un appel à la générosité de nos donatrices et donateurs. Leurs noms seront gravés sur des plaques apposées à l'entrée des classes qui seront équipées. Des reçus Cerfa leur permettront, en outre, de bénéficier de déductions fiscales, à hauteur de 66 % de leurs dons.

Assurons aux enfants d'Arménie et du Karabagh des conditions d'étude décentes.

Armavia
Voyages en Arménie

WEEK END
comprenant l'avion
+ 3 nuits hôtel****

à partir de
460€ TTC

PARIS - EREVAN
EREVAN - PARIS

à partir de
325€ TTC

CIRCUITS ACCOMPAGNÉS
de 8 et 11 jours

à partir de
1 540€ TTC

**VOYAGES PERSONNALISÉS
SUR MESURE**

Renseignement et réservation : SABERATOURS
11 Rue des Pyramides
75001 Paris - Tél 0142615113
e:monie@sabertours.fr - www.sabertours.fr

CAUCASE

La position officielle de la République du Haut-Karabagh sur les principes clés du règlement du conflit

Répondant aux questions des journalistes, le ministre des Affaires étrangères de la République du Karabagh, **Gueorgui Petrossian** a exposé récemment la position officielle de Stepanakert sur un certain nombre de questions clés dans le règlement du conflit du Karabagh.

Concernant l'exigence de Bakou sur la définition du statut du Haut-Karabagh seulement après évacuation des territoires contrôlés par les forces arméniennes et le retour des réfugiés azéris. Stepanakert estime que pour le règlement du conflit et la sécurité régionale une reconnaissance mutuelle ainsi qu'une garantie d'abstention collective du recours à la force pour régler le problème sont nécessaires. C'est après seulement, dans un climat plus serein, que les parties procéderont au règlement des problèmes des territoires, de définition de frontières ou des réfugiés, y compris des réfugiés arméniens de l'Azerbaïdjan.

Au sujet de la déclaration de Bernard Fassier, co-président français du Groupe de Minsk, qui affirmait lors du forum arméno-azéri de Vienne, qu'«aussi bien la reconnaissance de la RHK que son retour incondi-

nel sous la juridiction de l'Azerbaïdjan conduirait à une nouvelle guerre, le ministre des Affaires étrangères juge que ce qui conduirait à la guerre c'est le laxisme de la communauté internationale face à l'attitude ouvertement belliciste de Bakou, qui ne fait que conforter le pouvoir azéri dans son sentiment d'impunité. M. Petrossian a rappelé que c'est la reconnaissance en 1991-92 de la République d'Azerbaïdjan et le refus de reconnaître la RHK, pourtant établie sur les mêmes bases constitutionnelles, qui a encouragé l'agression de l'Azerbaïdjan à l'égard de la RHK. Persister dans cette politique crée, selon le ministre, une menace sérieuse pour la paix et la stabilité régionales, en autorisant tacitement l'Azerbaïdjan à recourir de nouveau à la force.

À propos des territoires, l'approche la plus réaliste au problème pour le co-président français serait, dans un premier temps, le retour à l'Azerbaïdjan des territoires actuellement contrôlés par les Arméniens, suivi de l'élaboration d'un statut provisoire internationalement garanti du Haut-Karabagh. La seconde étape, consistant à déterminer par un nouveau référendum son statut définitif, ne pourrait intervenir que dans 5, 10 voire 15 ans, après le retour au Karabagh des réfugiés azéris. Réponse de Gueorgui Petrossian : « *En tout état de cause, sans la prise en compte de la position de la République du Haut-Karabagh, il ne peut y avoir de règlement définitif du conflit.* »

Les Géorgiens en proie à la colère

« *Comme jamais auparavant, la Géorgie a besoin d'unité et de fermeté* », avait pourtant déclaré Mikhaïl Saakachvili. Pour toute réponse, des dizaines de milliers de Géorgiens se sont rassemblés, dès jeudi 9 avril au matin, devant le Parlement dans le centre de Tbilissi, pour réclamer le départ du chef de l'Etat, coupable à leurs yeux de la défaite militaire contre la Russie en août 2008 et de ses conséquences, accusé également de persécuter des opposants, de museler les médias et ne rien faire contre la pauvreté. La colère est telle qu'une des têtes de l'opposition, Salomé Zourabichvili, ancienne ministre des Affaires étrangères et présidente du mouvement **La voie de la Géorgie**, a demandé à ses partisans de poursuivre les rassemblements jusqu'à « *chasser du pouvoir l'actuel président illégitime* ». La détérioration de la situation politique ne laisse personne indifférent, la Géorgie représentant une étape importante sur la route des hydrocarbures. Pour l'instant, totalement sourd aux revendications de la rue, Mikhaïl Saakachvili exclut de démissionner et accuse Moscou d'alimenter la contestation.

AZERBAÏDJAN

Réaction controversée de Bakou à l'éventualité de l'ouverture de la frontière arméno-turque

En analysant les tentatives de rapprochement arméno-turc et le rôle politique et diplomatique joué par Ankara dans la région, certains médias turcs estiment imminente l'ouverture de la frontière entre la Turquie et l'Arménie, qui interviendrait d'après eux au lendemain du 24 avril.

Reprise et largement commentée par les médias et milieux politiques azéris, cette information n'est pas sans susciter l'inquiétude de Bakou dont la Turquie est le principal soutien politique au plan régional comme international. Prenant ouvertement parti pour l'Azerbaïdjan dans le conflit du Karabagh, la Turquie a toujours posé comme préalable à l'ouverture de la frontière avec l'Arménie le retrait des forces arméniennes de la zone de sécurité entourant le Karabagh.

Il n'est donc pas surprenant que l'éventualité de l'ouverture de la frontière arméno-turque fasse l'objet de vives discussions en Azerbaïdjan, certains hommes politiques allant jusqu'à menacer la Turquie de s'en détourner si celle-ci devait en effet trahir les intérêts de l'Azerbaïdjan « fraternel ». Ainsi, le politologue Arif Keskin déclare que si la Turquie allait à un tel compromis avec l'Arménie, l'Azerbaïdjan mènerait une politique énergétique au détriment des intérêts de la Turquie, faisant transiter ses hydrocarbures par la Géorgie et l'Ukraine. De plus, en perdant la confiance de Bakou, la Turquie perdrait ainsi son accès à l'Asie centrale et à la Caspienne globalement, en laissant libre champ à l'influence russe et/ou américaine.

Plus nuancée, l'analyse de l'ex-conseiller du président Heïdar Aliiev, politologue de référence en Azerbaïdjan Vafa Gülüzade, met l'accent sur l'aspect positif à long terme de l'ouverture de la frontière arméno-turque et la normalisation des relations entre Yerevan et Ankara. Gülüzade estime en effet que le rapprochement arméno-turc pourrait être un moyen de rétablir l'équilibre politique dans la région pour parve-

nir enfin à un accord dans le conflit du Karabagh. Selon lui, c'est en coopérant avec l'Arménie et en la soustrayant à l'influence exclusive de Moscou, que la Turquie, membre de l'OTAN et allié privilégié des États-Unis dans la région, contribuerait au règlement du conflit.

L'Azerbaïdjan met en place un véritable complexe militaro-industriel

Plusieurs usines de fabrication d'armes et de pièces détachées de matériel militaire ont récemment été inaugurées en Azerbaïdjan. Le président et commandant en chef des armées Ilham Aliiev assistait en personne à l'événement. Selon le ministre azéri de l'Industrie et de la Défense, au total seize nouvelles unités de production ont été créées en 2007-2008, spécialisées dans la fabrication de munitions de divers calibres et d'armes de combat rapproché. On apprend également qu'en 2009 l'Azerbaïdjan compte démarrer la production d'armes plus élaborées, telles des véhicules blindés, des mines anti-char et des bombes d'aviation, s'étant muni à cet effet de tous les moyens de fabrication nécessaires dans de nombreux pays du monde, dont les États-Unis, la Russie ou encore la Turquie.

Dans le cadre du développement de son potentiel militaire, Bakou coopère étroitement avec notamment la compagnie sud-africaine « Paramount Group » ainsi que la compagnie turque « Rokestan » avec laquelle un accord a été signé fin décembre 2008. L'un des leaders mondiaux de fabrication de missiles à guidage et autoguidage, « Rokestan » s'est engagé à aider

l'Azerbaïdjan dans la fabrication, dès mars 2009, de systèmes de propulsion de missiles tactiques, les missiles eux-mêmes étant fabriqués en Turquie, apprend-on de l'envoyé spécial à Bakou du journal russe *Nezavissimaïa Gazeta*.

Cette démonstration de force de la part de Bakou inquiète Yerevan qui n'hésite pas à attirer l'attention de la communauté internationale sur les risques potentiels que cela comporte pour la paix et la stabilité dans la région. Récemment encore, le chef de la diplomatie arménienne a une nouvelle fois soulevé le problème lors de ses rencontres avec ses homologues français et iranien, respectivement à Paris et à Yerevan. Ainsi, au cours de la conférence de presse conjointe à Paris, le ministre français des Affaires étrangères a déclaré que la tension au Sud Caucase était « plus que vive » se disant très préoccupé par le niveau d'armement de l'Azerbaïdjan, pouvant conduire, selon Bernard Kouchner, à un nouvel affrontement dans la région.

Recevant à son tour son homologue le ministre iranien des Affaires étrangères, Manouchehr Mottaki, Edward Nalbandian insistait à nouveau sur l'importance de la paix et de la stabilité pour l'avenir du Caucase Sud. Par ailleurs, alertés par la situation dans la région, l'OSCE et les Etats co-présidents du Groupe de Minsk en particulier ont, à de nombreuses occasions, affirmé leur ferme attachement à un règlement exclusivement pacifique au conflit, condamnant toute démarche ou attitude allant à l'encontre de cette logique. La déclaration de Moscou du 2 novembre 2008 adoptée sous les auspices du président russe Dmitri Medvedev représentait à cet égard une avancée considérable, les chefs d'Etat arménien et azéri s'étant engagés à poursuivre le dialogue politique et à trouver un règlement pacifique au conflit. Rappelons en outre, que le non-recours à la menace ou à l'emploi de la force pour régler un différend est l'un des principes cardinaux de la Charte des Nations Unies, sa violation étant fermement condamnée par la communauté internationale.

ԽՈՒՆԿ ԵՒ ԱՂՕԹՔ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ ԿԱՄՔ ՈՒ ԿՈՐՈՎ ՆՈՐԱՀԱՍ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐՈՒՆ

Թրքական իշխանութիւնները հայ ժողովուրդին իր պատմական հայրենիքին մէջ գանձուած արար բնաջնջելու քաղաքականութեան պորձերն անհաջողակ իրականացնել 19-րդ դարու վերջաւորութեան, որ շարունակուեցաւ մինչեւ 1920-ական թուականներու կէսը: Բայց խաղաղ բնակչութեան դէմ կատարուած կոտորածները իրենց գաղափարներն հասան 1915-ին:

Այս պայմանական տարեթիւը աշխարհի բազմաթիւ երկիրներու մէջ կը նշուի նաեւ որպէս մարդկութեան դէմ գործուած առաջին ցեղասպանութեան յիշատակի օր:

1915-էն անցած է 94 տարիներ: Ամբողջ ժողովուրդի մը դէմ կատարուած ոճիրը տասնամեակներ շարունակ «դատաւարտուած» էր համաշխարհային լուսթեան: Եւ Հայոց Յեղասպանութեան կազմակերպիչներու անպատիժ մնալն ու համաշխարհային «մոռացկոտութիւնը» միասնաբար ծնունդ տուին նոր ցեղասպանութիւններու:

Ու՛ Հայը դարձած էր «անհող ժողովուրդ եւ անժողովուրդ հող»:

Մինչեւ նուաճուած համահայկական յաղթանակը Մարդարապատեան յաղթանակը: Որ հայ ժողովուրդի հաւաքական ու միասնական կամքին պսակումն էր:

Ժամանակ մը ետք, Հայոց Յեղասպանութեան շուրջ «պատուած» լուսթեան պատը աստիճանաբար սկսաւ քանդուիլ: Հրէշային ոճրագործութեան Թուրքիոյ իշխանութիւններուն պատասխանատուութեան ճանաչումը սկսաւ բացայայտուիլ ու ստանալ համաշխարհային մակարդակ: Աւելի ու աւելի մեծ թիւով պետութիւններ սկսան հանդէս գալ անվիճելի պատմական փաստի ընդունմամբ: Աւելի ու աւելի մեծ թիւով միջազգային կազմակերպութիւններ եւս միացած են անոնց:

Արեւմտեան Հայաստանի յափշտակումով Արեւելեան Հայաստանն ալ զաւթելով ցեղասպանութիւնը շարունակելու ձախողութիւնը հողա թուրքիոյ պարտութիւնը Մարդարապատի հերոսամարտով թրքական բանակը հեռացնելով Հայաստանի հողերէն: Մոռնող տարով Ա. Հանրապետութեան՝ 1918-ին:

Ի՛նչ կրնար ըլլար ճակատագիրը հայութեան, եթէ Եղեռնէն առաջ գերիշխող ըլլար Մարդարապատեան միասնական ոգին եւ հաւաքական կամքը...

Հայրենի պետականութեան վերականգնումըն ու անոր զարգացման հողովոյթը 1918-էն մինչեւ ներկայ օրերը - խորհրդայինէն անկախութեան անցում - հայ ժողովուրդի գոյութեան կանգնակարգը գրաւականը ըլլալէ բացի, հայկական պահանջատիրութիւնը ուժաւորող գործօն է, նոյնիսկ եթէ քաղաքական պայմաններու եւ ալիւսայ պարագաներու բերումով պահանջատիրութիւնը իր քաղաքականութեան առաջնահերթութիւնը չէ դարձուցած: Այնքան

ատեն որ Մեծ Եղեռնի Միժողովակարգի սրբաբար սիւններուն հայեացքները սեւեռուած կը մնան բռնագրաւուած Արարատի ուղղութեամբ, նահատակներուն Անշէջ կրակը անմարտէն կը բոցավառի, Մարդարապատի յուշահամալիրին Չանգակները կը զողանջեն՝ հողային դատը կը մնայ հայ ժողովուրդին՝ Եւ հայ պետականութեան, Եւ հայրենի ժողովուրդին, Եւ սփիւռքահայուն քաղաքական կտակը: Այդ կտակին նուիրականութիւնը սերունդէ սերունդ պահելու է իր այժմէականութիւնն ու տեսլական հաւատքը:

Հայոց Յեղասպանութեան հարցին միջազգայնացումը այսօր զանազան ուղղութիւններով նոր տարածքներ կը նուաճէ: Բառացի իմաստով օր չանցնիր, որ բոլոր տեսակի գանձուածային լրատումիջողներու կողմէ շարժարժուի անոր կապուած ուղղակի կամ անուղղակի հարց:

Այս հաստատումը չենթադրեր անշուշտ, որ արժարժուող նիւթերն ու մեկնարանութիւնները հայկական հայեցակէտերէ դիտուած ըլլան միայն: Պէտք չէ մոռնալ, որ թրքական քարոզչամեքենան յատուկ ռազմավարութիւն ունի ժխտումի: Եւ ո՛չ միայն ժխտումի: Ընդհակառակը՝ ցեղասպանեալը նստեցնելու ցեղասպանի աթոռին:

Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ հայկական եւ թրքական կողմերու Հայոց Յեղասպանութեան մասին կատարուող հրապարակումներուն վրայ կու գայ աւելնալու երրորդ կողմի մօտեցումը: Խօսքը տարբեր պետութիւններու մասին է, եւ տարբեր պետութիւններ տարբեր դիրքորոշումներ կրնան ունենալ պատմական ճշմարտացիութեան մը իրաւական ճանաչում տալու հարցին նկատմամբ:

Ճանաչում-ժխտում կամ հարցի քաղաքական շահարկում: Այս ծիրին մէջ զարգացումները արագ կ'ընթանան՝ բոլոր ժամանակներէն աւելի: Ճանաչում-ժխտում պայքարին մէջ պէտք չէ մոռնալ անշուշտ, որ Թուրքերը կը մղեն անհասարկ կռիւ: Պայքարը հայութեան դէմ ուղղուած ըլլալու կողքին, նաեւ համաշխարհային պատմութեան դէմ է, համաբերոպական կառոյցներուն դէմ է, եւ եւրոպական մեծ պետութիւններու դէմ է:

Թուրք պետութիւնը այսօր ուղղակի ժխտելու ռազմավարութիւնը կը փորձէ փոխել նիւթի շրջանցումի ճանապարհներու որոնումով: Ի՛նք ամէն բանէ առաջ կը գիտակցի, որ ժխտումի պայքարը դատաւարտուած կռիւ մըն է, որ տակաւ տեղի կու տայ ու պիտի շարունակէ տալ ճանաչումի ցանկացած հանգրուանի մը ընթացքին: Թրքական շինծու արխիւները ալիւս չեն համոզեր գիտահետազոտողը կամ քաղաքական գործիչը, որովհետեւ անոնց դիմաց կան ա՛յլ արխիւներ, պետական արխիւներ, որոնք եւս հանրութեան եւ պատմագէտներուն կը տրամադրուին եւ որոնց

փոխանցածը կը հակառակէ թրքական արխիւին բովանդակութիւնը:

Պէտք չէ մոռնալ սակայն, որ տուեալ պետութեան համար Թուրքիոյ դէմ կիրարկուող այս կամ այն քաղաքականութեան ծիրին մէջ Հայոց Յեղասպանութիւնը գործօն է, որ մերթ ճանաչումի տարագին տակ, մերթ ալ՝ ժխտումի քրէականացման օրէնքով ինքզինք կը դըրսեւորէ յարմար պահի:

Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման ձրգտելով, մեր ջանքը լոկ հրէշային ոճրագործութեան մը պատմական արդարութեան հասնելու ջանք մէ չէ միայն: Մենք ո՛չ միայն կը յիշեցնենք անցեալը, այլեւ կը զգուշացնենք, քանզի առանց անցեալի իմացութեան, անհրնար է կառուցել արժանաւոր ապագայ: Յամայն մարդկութեան:

Մեծ Եղեռնէն 94 տարիներ ետք եւ ընդունալ 100-ամեակին, ժամանակն է Հայ Դատի միասնական, համահայկական եւ կեդրոնական մարմնի կազմութեան, որ համախորհուրդ հայրենի պետականութեան հետ ճշդէ Հայ Դատին յատուկ ազգային քաղաքականութիւնը, համադրէ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման արդիւնքները եւ ուսումնասիրէ այդ ուղղութեամբ ընթանալիք նոր ուղիները եւ այդ բոլորին վախճանակէտը հանդիսացող հողային հատուցման իրաւունքին հասնելու տեսլականը իրականացնէ...

Այս կը պահանջէ ազգային հրամայականը...

Խոնկ ու աղօթք Մեծ Եղեռնի մեր մէջ ու կէս միլիոն անմահ նահատակներուն:

Կամք ու կորով նորահաս մեր սերունդներուն:

Օ. Վ.

ԱՄՆ-ի նախագահ Պարաք Օպամայի ծննդավայր Հաուաի նահանգը հանդիսացաւ Հայոց Յեղասպանութեան իրողութիւնը ճանաչող 42-րդ նահանգը, երբ նախագահ Օպամայ Թուրքիա կը գտնուէր: Նահանգին խորհրդարանը միաձայնութեամբ վաւերացուց 192-րդ բանաձեւը, ուր յատկօրէն կը դատաւարտուի հայութեան դէմ գործադրուած մեծագոյն ոճիրը եւ կը մատնանշուի, թէ Թուրքիոյ իշխանութիւնները մինչեւ օրս կը շարունակեն պատմութեան այս էջը ուրանալու աշխատանք տանել: Բանաձեւը Ապրիլ 24-ը կը դարձնէ «1915-ի Հայոց Յեղասպանութեան յիշատակման եւ ճանաչումի օր»: Ըստ ընդունուած պաշտօնական փաստաթուղթին, «Օսմանեան կայսրութեան սահմաններուն մէջ ապրող մէջ ու կէս միլիոն հայ՝ այր, կին եւ երեխայ սպաննուած են դատան ցեղասպանութեան ընթացքին»: Հոն արձանագրուած է նաեւ, թէ հարիւր հազարաւոր մարդիկ բռնի կերպով տեղահանուած ու արտաքսուած են դէպի այլ երկիրներ եւ Հաուայի իշխանութիւնները կը բաժնեն ամերիկահայերու եւ աշխարհասփիւռ հայերու վիշտը:

ՈԳԵԿՈԶՄԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ

ԼՐԱՆՈՒՄ Է ԱՊՐԻԼ 24-Ը ՈՐՊԷՍ
ՍԳՈՅ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՕՐ ՆՇԵԼՈՒ 90-ԱՄԵԱԿԸ

2009 թվականին լրանում է Ապրիլի 24-ը որպես Մեծ Եղեռնի զոհերի ոգեկոչման օր նշելու 90-ամեակը: 1919-ի Մարտին Հայոց Յեղասպանութիւնը վերապրած արեւմտահայ մի խումբ մտաւորականների նախաձեռնութեամբ Կ. Պոլսում ստեղծուեց յատուկ յանձնաժողով, որի գլխաւոր նպատակը Մեծ Եղեռնի զոհերի չորրորդ տարեկիցի կապակցութեամբ յիշատակի միջոցառումների կազմակերպումն էր: Յանձնաժողովը, որը յայտնի էր «Ապրիլ 11-ի սգահանդէսի մասնախումբ» անուամբ, իր մէջ ընդգրկել էր 13 անդամներ, որոնց թւում էին Եւփիմէ Աւետիսեանը (Անայիս), Զարուհի Գալստիանը, Մարի Ստամպոլեանը, Պերճուհի Պարսամեանը, Օր. Արփիարը, Տիգրան Զաւէնը, Մերուտան Պարսամեանը, Յակոբ Զ. Սիրունին, Գէորգ Մեսրոպը, Թագուր Սուքրասեանը, Դոկտ. Բարսեղ Տինանեանը, Շահան Պէրպէրեանը եւ Յովհաննէս Պողոսեանը: Վերջիններիս յամառ ջանքերի շնորհիւ էր, որ պոլսահայ իրականութեան մէջ առաջին անգամ մեծ հանդիսաւորութեամբ ոգեկոչուեց Մեծ Եղեռնի զոհերի յիշատակը: Արեւմտահայ գրող-հրապարակախօս, հասարակական գործիչ Յակոբ Սիրունին այս մասին իր յուշերում գրել է. «Մեր սարքած սգատօնը այլեւս աւանդական դարձաւ: Այն օրէն որդեգրուեցաւ Ապրիլ 24-ը իբր համազգային սուգի խորհրդանշան»:

Յանձնախումբի որոշմամբ ոգեկոչման միջոցառումները պէտք է իրականացուէին Ապրիլի 11/24-ին, սակայն, հաւանաբար, Հայոց Պատրիարքի վատառողջութեան պատճառով, այն մէկ օրով յետաձգուել է: 1919-ի Ապրիլի 12/-26-ին Կ. Պոլսոյ Բերա թաղամասի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցում տեղի է ունեցել Հայոց Յեղասպանութեան զոհերի հոգեհանգիստ պատարագ, որը վարել է Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նարոյեանը: Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարք Զաւէն Եղիայեանը, հանդէս գալով քարոզիչ խօսքով, մասնաւորապէս ասել է. «Բոլոր այն նահատակները ցորենի հատիկներ են, հողին մէջ ծածկուած, պիտի ծին, բազում արդիւնք յաւաք բերեն...»: Նախապէս յայտարարուած սրգոյ օրուայ առթիւ Կ. Պոլսի բոլոր ազգային վարժարաններն ու հայերին պատկանող խանութները չեն գործել: Սգոյ այս արարողութեանը բազմաթիւ արեւմտահայերից բացի ներկայ են գտնուել նաեւ յունական Այա-Թըրիատա եկեղեցու թաղական խորհրդի ներկայացուցիչները, Հայաստանի Հանրապետութեան պաշտօնական ներկայացուցիչ Պ. Թախթաճեանը եւ այլք:

Արեւմտահայ լրագրող Յակոբ Տէր-Յակոբեանը, «Վերջին Լուր» թերթում անդրադառնալով օրուայ խորհրդին, մասնաւորապէս նշում է. «Այսօր, երբ մեր սիրտերը կը ճմլուին անդարձօրէն կորած այնքան թանկագին էակներու վիշտին տակ, այսօր, երբ սուգի համեստ ցոյցով մը մեր արցունքը անգամ մըն ալ

թափեցինք այնքան սիրական յիշատակներու ետեւէն... անոնց բաժանման չորս ահաւոր տարիներու անջրպետը յանկարծ կը կրճատուի, եւ մենք... կ'ողջունենք, կ'ողջագուրենք, կը համբուրենք զիրենք այն անբացատրելի գրկախառնումով եւ սրտազեղումով որ եղած ըլլալ էր բրբք»: Պատարագից յետոյ տեղի ունեցաւ «սգահանդէս»՝ բանախօսների ելոյթներով, ամուսնեքով, հոգեւոր երաժշտութեամբ: «Մըգահանդէսի մասնախումբ»ի անունից բացման խօսքով հանդէս եկաւ Շահան Պէրպէրեանը, ապա ելոյթներ ունեցան Հնչակեան ու Ռամկավար կուսակցութեան ներկայացուցիչներ Վահան Զէյթունցեանն ու Փրոֆ. Յ. Յակոբեանը, Բժշկական միութեան կողմից՝ Դոկտ. Պանճեանը, Ուսուցչական միութեան կողմից՝ Գէորգ Մեսրոպը եւ այլք: Բանախօսութիւններն ընդմիջուել են նահատակուած մտաւորականութեան հեղինակած բանաստեղծութիւնների ամուսնեքով ու սգոյ մեղեդիներով: Սգոյ օրուայ առթիւ Թէոդիկի խմբագրութեամբ հրատարակուեց նաեւ «Յուշարձան Ապրիլ 11-ի» խորագրով աշխատութիւնը (Կ. Պոլիս, 1919, տպարան՝ Օ. Արզուման) «Իբրեւ սգապսակ Պոլսի ու գաւառի մտաւորական նահատակներուն»՝ վերջիններիս կենսագրութիւններով, լուսանկարներով ու անտիպ նիւթերով:

Հայոց Յեղասպանութեան զոհերի յիշատակի ոգեկոչման առաջին այս արարողութիւնը, որը տեղի ունեցաւ Կ. Պոլսում, իր տեսակի մէջ միակը չէր: 1919-ի Մարտի 24-ին՝ դարձեալ Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցում, Հայոց Պատրիարքի առաջնորդութեամբ մատուցուել է հոգեհանգիստի պատարագ՝ ի յիշատակ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի տարիներին նահատակուած ամերիկեան միսիոնէրների: Արարողութեանը ներկայ են գտնուել նաեւ Թուրքիայում ամերիկեան դեսպանատան բարձրաստիճան պաշտօնեաներ Պր. Զէյկը եւ Պր. Ֆաուլը, «Թայմզ» թերթի թղթակիրը, հարիւրապետ Պենեթը եւ այլք: Յաջորդ օրը՝ Մարտի 26-ին, նոյնպիսի արարողութիւն է տեղի ունեցել նաեւ Վատիկանի Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցում Հռոմի Պապի հաւանութեամբ՝ նուիրուած Հայոց Յեղասպանութեան նահատակներին, որին ողջ իտալահայ գաղութից բացի, որպէս Պապի ներկայացուցիչներ մասնակցել են նաեւ մի շարք քարտինայներ ու եպիսկոպոսներ, իտալիայի կառավարութեան անդամներ՝ կրթութեան նախարար Մ. Լուճաթիին, խորհրդարանի նախագահ Լոմպարտօն, արտաքին գործերի նախարարի փոխանորդը, իտալիայում Ֆրանսիայի դեսպանը եւ այլ պաշտօնատար անձինք:

Ապրիլի 24-ը պաշտօնապէս սգոյ եւ յիշատակի օր ամրագրելու որոշում ընդունուել է միայն 2 տարի անց. 1921 թվականին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը յատուկ կոնդակով Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքին հաղորդում է Ապրիլի 11-ը (24) համազգային սգոյ օր սահմանելու մասին՝ «ի յիշատակ բիւրաւոր նահատակաց մերոց յընթացս համաշխարհային պատերազմի» եւ յայտնում, որ այդ օրն այսուհետ արձանագրուած է էջմիածնի օրացոյցում որպէս սգոյ օր, ուստի պէտք է արձանագրուի նաեւ Պատրիարքարանի օրացոյցում: Ապրիլի 23-ին պատրիարքական յատուկ շրջաբերակաւ նով պոլսահայ բոլոր խմբագրատներին հաղորդուած է. «Այլ եւս Պոլսոյ մտաւորականութեան կամ տարբեր անուններով օրեր սահմանելու տեղ, մէկ օր միայն սահմանուի իբր սուգի օր պատերազմի ու տարագրութեան շրջանի նահատակներուն համար եւ Ս. Կաթողիկոսին կարգադրութեամբ այդ օրը բոլոր Հայոց կողմէ միեւնոյն օրը կատարուի»: Նոյն թուականի Ապրիլի 24-ին (Մաղկազարդի օրը) Պատրիարքարանի կարգադրութեամբ Կ. Պոլսի բոլոր հայկական եկեղեցիներում հոգեհանգստի պատարագ է մատուցուել «Հայոց տարագրման եւ նահատակութեան առթիւ»: Պատարագից յետոյ՝ նոյն օրը, քաղաքի Բերա եւ Սամաթիա թաղամասերի թատերական դահլիճներում տեղի են ունեցել յատուկ «սգահանդէսներ», ուր իրենց զեկուցումներով ու ելոյթներով հանդէս են եկել Հայոց Յեղասպանութիւնը վերապրած մի շարք մտաւորականներ ու հոգեւորականներ (Եղիշէ Արք. Դուրեան, Հրաչ Երուանդ, Ա. Միքայէլեան, Յովսէփ Տէր Մարգարեան եւ այլք)՝ հաւաքուած բազմութեանը կոչ անելով մշտապէս վառ պահել Մեծ Եղեռնի անմեղ զոհերի յիշատակն ու երբեք չյուսալքուել:

ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ (Երեւան)

Աթէնքի մէջ ցուցադրուած է Հայոց Յեղասպանութեան վերաբերեալ «Screamers» (Գողացողներ) ժապաւէնը ներկայութեամբ գործին բեմադրիչ ամերիկահայ Գարիա Կարապետեանի, որ ելոյթով մը անդրադարձած է ժապաւէնին ունեցած արձագանգին:

«Աքրիմըրը» նուիրուած է 20-րդ դարուն աշխարհի մէջ կատարուած ցեղասպանութիւններուն, որոնք սկիզբ առած են 1915-ի Մեծ Եղեռնէն: Տեսաերիզին մաս կը կազմեն նաեւ «Միսթրմ աֆ ը տաուն» ռոք երաժշտական խումբին անդամները: Ժապաւէնը ցուցադրուած է զանազան քաղաքներու մէջ, ինչպէս նաեւ Եւրոպական Պորհրդարանի, ԱՄՆ-ի Քոնկրէսի եւ Մեծն Բրիտանիոյ խորհրդարանին մէջ:

USUSAN P
«ՄԵՐ ՅԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐԸ»
Հատոր Ա.
Երեւան 2008 «Նորավանք»

«ՎՍՏԱՀԵԼԻ ՀԱՐԵԻԱՆ ՈՒ ԴԺՈՒԱՐ ՕՐԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄ»

ԴԺԳՈՂ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

Իրանի Իսլամական Հանրապետության նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժատի հրապարակումով Ապրիլ 13 եւ 14-ին տեղի ունեցաւ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Սերժ Սարգսեանի Իրան կատարած պաշտօնական երկօրեայ այցելութիւնը:

Նախագահին գլխաւորած պատուիրակութեան մաս կը կազմէին արտաքին գործոց նախարար Եղուարդ Նալբանտեան, ուժանիւթի եւ բնական պաշարներու նախարար Արմէն Մովսիսեան, փոխարտւթեան եւ կապի նախարար Գուրգէն Սարգսեան, սփիւռքի նախարար Հրանտշ Յակոբեան, տնտեսութեան նախարար Ներսէս Երիցեան, Կեդրոնական Դրամատան նախագահ Արթուր Զաւատեան, երեսփոխաններ ու այլ պաշտօնատարներ:

Դիմաւորման պաշտօնական արարողութեան վերջ, երկու նախագահներու առանձնագրոյցին յաջորդած են ընդլայնուած կազմով բանակցութիւններ: Սարգսեան եւ Ահմադինեժատ բարձր գնահատած են եւ հեռանկարային որակած երկու երկիրներու բարեկամական կապերը, գոհունակութիւն յայտնած քաղաքական երկխօսութեան ներկայ մակարդակին, ընդգծած միջպետական յարաբերութիւններու ընդլայնման իրենց պատրաստակամութիւնը, նկատելով, որ բարձր մակարդակի չը փոխանցող հնարաւորութիւն կու տան քննարկելու տարբեր հարցեր: Անոնք յայտնած են, որ բազմազարեան անցեալ ունեցող Հայ-իրանական համագործակցութիւնը կը նպաստէ շրջանի խաղաղութեան ու կայունութեան ամրապնդման:

Սերժ Սարգսեան նշած է, որ Հայաստան առանձնապատու կարեւորութիւն կու տայ Իրանի հետ կապերու զարգացման եւ զայն կը նկատէ որպէս վստահելի հարեւան եւ դժուար օրերու բարեկամ: Իր կարգին Մահմուդ Ահմադինեժատ ալ Հայաստանի հետ կայուն յարաբերութիւններու խորացումը որակած է իր երկրի արտաքին կարեւոր առաջնահերթութիւններէն մէկը:

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Հայ-իրանական բարձր մակարդակի բանակցութիւններու ընթացքին քննարկուած են առեւտրատնտեսական գործակցութեան զարգացման, առեւտրաշրջանառութեան ծաւալներու աճի, եւ երկու կողմերու համար հետաքրքրութիւն ունեցող տարբեր ծրագիրներու վերաբերեալ հարցեր: Այս առթիւ ստորագրուած են 8 փաստաթուղթեր, որոնց կարգին Հայաստան-Իրան երկաթուղիի նախագիծին յուշագիրը, Արաքս գետի վրայ ջրաէլեկտրակայանի կառուցման նիւթական ապահովման համաձայնագիրը եւ ազատ առեւտուրի վերաբերեալ պայմանագիրը:

Փաստաթուղթերու ստորագրութեան արարողութեան յաջորդող մամուլի ասուլիսի ընթացքին Ս. Սարգսեան յայտարարած է, որ ինք Իրան ժամանած է երկու ժողովուրդներու բարեկամութիւնը հաստատելու նպատակով եւ գոհունակութեամբ կը նկատէ Իրանի նախագահին նոյն տրամադրութիւնը, շնորհա-

կայութիւն յայտնելով՝ թէ՛ ջերմ ընդունելութեան, եւ թէ՛ հայկական համայնքին հանդէպ յատուկ ուշադրութեան եւ հայերու մշակութային ժառանգութիւնը պահպանելու օգնութիւն: Իր կարգին Ահմադինեժատ նշած է, որ երկու երկիրներու միջեւ յարաբերութիւնները ենթակայ են ընդլայնման, քանի որ փոխադարձ յարգանքի եւ վստահութեան մթնոլորտ մը կը տիրէ ու հարկաւոր է գոյութիւն ունեցող հնարաւորութիւնները ծառայեցնել բարեկեցութեան նպատակներու:

ՀԱՆԴՊՈՒՄ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ՀԵՏ

Պաշտօնական այցելութեան աւարտին Հայկական պատուիրակութիւնը Թեհրանի «Արարատ» մարզամշակութային համալիրին մէջ հանդիպում մը ունեցած է իրանահայ համայնքի շուրջ 3000 ներկայացուցիչներուն հետ: Ելոյթ ունենալով Սերժ Սարգսեան ի միջի այլոց յայտարարած է. «Մենք հաստատակամ ենք մեր երկրի առջև ծառայած խնդիրները լուծելու հարցում: Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի խաղաղ կարգաւորման հարցում Հայաստանի Հանրապետութեան դիրքորոշումն անփոփոխ է: Ղարաբաղը որեւէ պայմանով չի կարող նուիրաբերուիլ Ատրպէյճանին: Ատրպէյճանի հաւանութիւններն Արցախի նկատմամբ չունին ո՛չ իրաւական, ո՛չ պատմական, ո՛չ բարոյական հիմք: Եւ Լեռնային Ղարաբաղը չի կարող լինել Ատրպէյճանի կազմում»: Իսկ անդրադառնալով Հայ-Թուրքական յարաբերութիւններուն. «Ճշմարտութիւնը հետեւեալն է. մենք պատրաստ ենք առանց նախապայմանի բնականօր յարաբերութիւն հաստատել Թուրքիայի հետ: Մինչեւ այսօր դրան պատրաստ չի եղել Թուրքիան: Բայց այստեղ, այս դահլիճում մէկ անգամ եւս պէտք է ասեմ, որ յարաբերութիւն ստեղծել Թուրքիայի հետ, բնաւ չի նշանակում կասկածի տակ առնել Թեղասպանութիւնը» ըսած է Հայաստանի նախագահը:

ԻՐԱՆ՝ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿԻՑ

Իրանի Իսլամական Հանրապետութիւնը շրջանի հզօրագոյն եւ կարեւորագոյն երկիրներէն մէկն է, որուն հետ Հայաստան բարեդրացիական յարաբերութիւններ ունի: Այդ երկրի հետ ռազմավարական կապերու հաստատումը անզանցառելի նշանակութիւն ունի Հայաստանի համար: Հետեւաբար հայկական պատուիրակութեան այցելութիւնը պէտք է գնահատել այդ տեսանկիւնէն: Թէեւ այս մասին վաղուց յայտարարութիւններ եղան, բայց երկկողմ կապերու չօգտագործուած հնարաւորութիւնները հսկայական են: Մինչեւ օրս, հայ-իրանական յարաբերութիւններուն ստեղծելիք կարելիութիւններուն չնչին մէկ մասը գործադրութեան դրուած է:

Սակայն ժամանակի ընթացքին պարզ դարձաւ, որ Իրանի հետ յարաբերութիւններու կառուցման համար կարող է լաւ հիմք դառնալ ուժանիւթի բնագաւառը: Կովկասեան վերջին պատերազմը անգամ մը եւս ցոյց տուաւ Հայաստանի խոցելի կողմը: Հետեւաբար Թաւրիզի նաֆթափերամշակման կեդրոնէն

Երեւանի «Արարատ» ռազմավարագիտական կեդրոնին կազմակերպած հարցախոյզին արդիւնքը կը վկայէ, որ հայ գիտնականներու, փորձագէտներու, հասարակական գործիչներու զգալի մէկ մասը խիստ դժգոհ է Հայաստանի Հանրապետութեան իշխանութիւններուն Թուրքիոյ հանդէպ վարած քաղաքականութենէն:

«Ինչպէ՞ս կը գնահատէք Թուրքիոյ կրթական նախարարութեան նախաձեռնութեամբ դպրոցներու մէջ ցուցադրուած ժապաւէնը, ուր կը տեսնուի, թէ հայեր կը կոտորեն Թուրք բնակիչները» հարցումին 98 տոկոսով «խիստ բացասական» պատասխան տրուած է: Այս առթիւ ոմանք յայտարարած են, որ Երեւան լուծ է այս ձեռնարկի մասին, Թուրքիոյ կառավարութեան եւ միջազգային ատեաններու մօտ բողոք ներկայացնելու տեղ:

Անդրադառնալով Թուրքիոյ վարչապետ Ռ. էրտողանի կատարած յայտարարութեան, ըստ որում արցախեան հարցի նկատմամբ Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի քաղաքականութիւնը նոյնն է, կեդրոնը հարց ուղղած էր՝ «Այս յայտարարութեանէն յետոյ Հայաստանի Հանրապետութիւնը պէ՞տք է շարունակէ Թուրքիոյ հետ մերձեցման ներկայ քաղաքականութիւնը»: Պատասխանողներու Ցլ տոկոսը յստակ դէմ արտայայտուած է:

Իսկ, ինչ կը վերաբերի հայկական նոր հիւլէականայանի կառուցման մասնակցելու Հայաստանի կառավարութեան Թուրքիոյ ըրած հրաւերին, պատասխաններուն Ց1 տոկոսը եղած է բացասական: Կարծիքը այն է, որ նման մասնակցութիւն ազգային ապահովութեան վնաս բերելէ գատ ուրիշ բանի չի ծառայեր:

Հարցումները ուղղուած են նաեւ Հայաստանի խորհրդարանական բոլոր խմբակցութիւններուն, արտաքին գործոց նախարարութեան, ապահովութեան խորհուրդի քարտու-

(Շար.ը տեսնել էջ 8)

դէպի Հայաստան նոր խողովակաշարի կառուցումը կարելի է նկատել հայ-իրանական գործակցութեան նոր էջը: Ասկէ աւելի կարեւոր ծրագիրը հայ-իրանական երկաթուղին է, որուն իրականացման պարագային իրանական փոխադրութեան ուղղութիւնը վերջականապէս կը դառնայ իրական այլընտրանք վրացականին, եւ կտրուկ կերպով Հայաստան վրաստանէն կախեալ ըլլալու հարկադրութեանէն կ'ազատի: Նոյն ատեն Հայաստանի առջև Կեդրոնական ու Հարաւային Ասիոյ եւ Պարսից ծոցի երկիրներու շուկաները կը բացուին: Այսինքն երկաթուղիի կարեւորութիւնը անգնահատելի է Հայաստանի համար: Իսկ հայ-իրանական կազմուղի գոյութիւնը արդէն կը յուշէ, թէ կազմ չըմափակուած քիչ հաւանական է:

Ամփոփելով, կարելի է ըսել, թէ Իրան Հայաստանի ռազմավարական դաշնակիցն է եւ կարեւոր է զարգացնել քաղաքական ու տնտեսական գործակցութիւնը:

Համադրեց՝ ՊԵՐՃ ՄԱՍԼԱՔ

ԼՐԱՔԱՂ

Խուճբ մը ամերիկացի բեմադրիչներ մտադիր են նկարահանել «Վանայ լիճի Հրէշը» խորարգեալ ժապաւէն մը: Այս նպատակով Վան գացած խուճբի անդամները յայտարարած են, որ կը հաւատան Վանայ լիճի հրէշի գոյութեան: Անոնք Աղթամար կղզիին վրայ ամբողջ գիշեր մը սպասած են հրէշի յայտնութեան:

Երջանէն աւելի քան 1000 հոգի կը վկայեն, թէ լիճին մէջ հրէշ տեսած են, անոնց խօսքերով ան ունի 15 մետր երկարութիւն եւ մէջքին փուշեր կան:

***

Երեւանի քաղաքապետը շահագրգիռ կառույցներու, համայնքներու ղեկավարներուն թեյադրած է առաջարկութիւններ ներկայացնել՝ Երեւանը զբօսաշրջիկներու համար աւելի գրաւիչ դարձնելու նպատակով:

Քաղաքապետը մասնաւորապէս առանձնացնելով Կարմիր Բլուրն ու «Էրեբունի» թանգարանը, ուշադրութեան հրաւիրած է պատմամշակութային վայրերու մաքրութեան վրայ: «Մենք պէտք է կարողանանք մայրաքաղաքի բոլոր տեսարժան վայրերը շահեկան դարձնել այցելողներուն» լսելի վերջ ան աւելցուցած է, որ բարեկարգումի եւ արտաքին գովազդի տեղադրման աշխատանք պէտք է կատարուի, ինչպէս նաեւ տեղեկատուական բնոյթ կրող ազդագրեր դրուի այն շէնքերուն վրայ, որոնք քաղաքի մշակութային հարստութեան մաս կը կազմեն:

***

Երեւանի Պետական Համալսարանի հրատարակչութիւնը լոյս ընծայած է Ստեփան Մելիք-Բախչեանի «Հայոց պաշտամունքային վայրեր» հատորը, որ մաս կը կազմէ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան հայկական մատենաշարին:

Պատմաբան Ստեփան Մելիք-Բախչեան այս գիրքը հրատարակելու գաղափարը յղացած էր ծօտաւորապէս 50 տարի առաջ, երբ սկսած էր աշխատիլ Հայաստանի եւ սահմանակից շրջաններու տեղանուններու բառարանին վրայ: Հեղինակին 1998-ին պատահած մահը արգելք եղած էր իրականացնել իր նպատակը:

***

Գահիրէի յայտնի «Ալ Ախպար» (Ղուրբ) օրաթերթը արարեքէն թարգմանութեամբ հայ բանաստեղծութեան նմոյշներ հրատարակած է:

«Ալ Պուսթան» (Պարտէզ) գրական յաւելւածը ամբողջութեամբ նուիրուած է հայ բանաստեղծութեան: Ներկայացուած են 3 հայաստանցի եւ 3 պոլսահայ բանաստեղծներու՝ Համօ Մահեանի, Պարոյր Սեւակի, Յովհաննէս Գրիգորեանի, Զահրատի, Զարեհ Խրախունիի ու Իգնատ Մարբապանի ստեղծագործութիւնները: Թարգմանութիւններու զուգահեռ տրուած են նաեւ բանաստեղծներու կենսագրական գիծերը:

«Միւրիթիա» հիմնադրամը հրատարակած է Հայաստանի արտաքին գործոց նախկին նախարար Վարդան Ոսկանեանի «Անաւարտ տասնամեակը» գիրքը, որ կը պարունակէ իր պաշտօնավարութեան շրջանին տրուած շուրջ 100 ելոյթներու ընտրանին:

Հատորը հրատարակուած է երկու լեզուով՝ հայերէն եւ անգլերէն: Ելոյթները 1998-2008 տասնամեակի ընթացքին Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան փոփոխութեան արտացոլացումն են, եւ կը ներկայացնեն Հայաստանի տեղը, դերը եւ քաղաքականութիւնը նշեալ շրջանին:

***

Միջազգային Հրանդ Տինք Հիմնարկին մը շնորհիւ «Ատելութեան պատգամները լրատու գործակալութիւններէ ներս» խորագրեալ ծրարագիրը վաւերացուած է Եւրոպական Միութեան շրջագիծէն ներս «Ժողովրդավարութեան եւ մարդկային իրաւունքներու եւրոպական միջոցներու» մասին յատկացուած հիմնադրամէն:

Ծրագիրը կը բացատրուի հետեւեալ կերպով: «Նկատելի է, որ Թուրքիոյ լրատու գործակալութիւնները հետզհետէ որդեգրած են ազգայնապաշտ ոճ մը: Այս ոճը յատկապէս զգալի կը դառնայ փոքրամասնութեանց իրաւունքներու, քրտական հարցի, Եւրոպական Միութեան անդամակցութեան նման նիւթերու մէջ: Մանաւանդ լուրերու խորագիրները զրգուիչ բնոյթ կ'ունենան եւ ատելութիւն, խտրականութիւն ու թշնամութիւն կը տածեն հաւաքականութեան խաւերուն միջեւ: Որքան որ գոյութիւն ունենան միջազգային եւ ազգային սկզբունքներ, նոյնիսկ կարգ մը գործակալութիւններու մօտ մամուլի ներքին կանոնադրութիւններ, յաճախակի են այդ սկզբունքներուն զանցառումը: Լրագրողներու Միութիւնը կամ Մամուլի Միաւորումը հազարէակ կ'անդրադառնայ այս զանցառումներուն»:

Ծրագիրը պիտի ընդգրկէ հինգ շրջանային եւ հինգ ազգային թերթերու կանոնաւոր հետապնդումը: Պիտի ստուգուին այն լուրերը կամ յօդուածները, որոնք կրօնական կամ տոհմիկ խտրականութիւն կը կատարեն եւ ատելութեան պատգամներ կը հաղորդեն: Կայքէջի վրայ չորս ամսուան հերթականութեամբ պիտի քննարկուին ականարկուած գրութիւնները եւ պիտի կատարուին ցուցմունքներ եւ մեկնաբանութիւններ: Միաժամանակ իրաւաբաններ եւ լրատուական միջոցներու գործիչներ միասնաբար պիտի քննարկեն աւելի ողջմիտ լեզուի մը ստեղծման կարելիութիւնները:

ԱՄՆ-ի փորձագէտները երկրի միջուկային գործիքներով կը նկատեն պաղ պատերազմի մնացորդ, եւ խորհուրդ կու տան զայն ուղղել ոչ թէ Ռուսաստանի խիտ բնակչութիւն ունեցող քաղաքներու, այլ 12 կարեւորագոյն տնտեսական կեդրոններու վրայ, որոնց քանդումը արդէն երկիրը կը զրկէ պատերազմելու կարողութենէն:

Մենք կը կարծէինք, թէ այ պատմութեան անցած է նման մտայնութիւն: Բայց ինչո՞ւ Ռուսաստան, ան ալ ազատականութեան ամենաջերմ ջատագովներէն չէ՞: Պահ մը մոռցանք, թէ որքան խորը մտած են Լորտ Պիքրնզֆիլտ տիտղոսով ծանօթ լարախաղաց Տիգրայէիի ցանած որոմի սերմերը:

***

Վիյնիուս թատր հանդիսացաւ ըմբռնամարտի Եւրոպայի ախոյեանութեան, որու աւարտին հայաստանցի ըմբիշներ շահեցան 2 ոսկի, 1 արծաթ եւ 2 պրոնզէ մետալ:

Ազատ ոճի մրցումներուն Ռուսլան Բասիւել՝ արծաթ, իսկ Ժիրայր Յովհաննիսեան եւ Յարութիւն Մնոքեան պրոնզէ մետալներ ստացան:

Աւելի յաջող ելոյթ ունեցան յունահռոմէական ոճի մարզիկները, քանի որ Եուրի Պատրիկեյեւ, եւ 1988-ի Մէուլի ողիմպիական խաղերու ախոյեան ըմբիշ Լեւոն Զուլֆալայեանի որդին՝ Արսէն Զուլֆալայեան տիրացան Եւրոպայի ախոյեանի տիտղոսին:

ԴԺԴՈՆ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆԱԲԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

(Շարունակուած էջ 7-էն)

ղարի գրասենեակ, որոնցմէ ոչ մէկ պատասխան ստացուած է:

«Արարատ» կեդրոնի տնօրէն Արմէն Ալվազեան արդիւնքը ներկայացնելով եզրակացուցած է, որ հանրապետութեան իշխանութիւնները անհիմն լաւատեսութեամբ որպէս բնականոն հարեւան պետութիւն ըլլալով կ'ընդունին Թուրքիան, մոռացութեան մատնելով հայ-թրքական յարաբերութիւններու պատմական փորձը, անտեսելով Հայաստանի դժմ ձեռնարկուած թրքական թշնամական գործողութիւնները:

ԷՍԱԵԱՆ ՍԱՆՈՒՅ ՄԻՈՒԹԻԻՆԸ 9-ՐԴ ԱՆԳԱՄ ԸԼԼԱԼՈՎ ԿԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԷ ՄԻԶՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅԻՆ ՄԻՑՈՅԹ

Նիւթ՝

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆԸ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹԸ

Մրցութիւն տեղի կ'ունենայ Կիրակի, 3 Մայիս 2009, ժամը 15.00-ին, Փարիզի Ս. Յովհաննէս-Մկրտիչ Մայր Տաճարի Առաջնորդարանի սրահին մէջ:

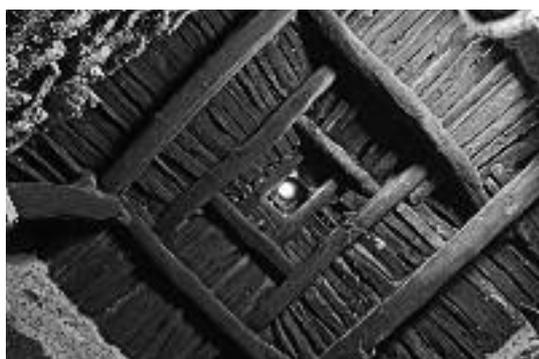
(ԱԿՕՍ)

EXPOSITION

YERTIK Habitat traditionnel d'Arménie

Photographies de Régis Labourdette

L'exposition de photographies de Régis Labourdette aborde un thème rare et nous fait pénétrer dans l'univers méconnu des paysans d'Arménie. « Yertik » signifie « lucarne », c'est le trou, (la lucarne) percée dans le haut du toit des maisons traditionnelles, et par extension, le mot prend le sens de la maison elle-même. Remontant à la période néolithique, ce type d'habitat ancestral, dont la présence est attestée depuis deux mille cinq cents ans, est surtout visible en Arménie historique ; Régis Labourdette en a photographié dans trois régions différentes : A Alastan, au Djavakh (Géorgie), à Ljashen sur la rive occidentale du lac Sévan et plus à l'est, aux abords de l'Artsakh et de l'Azerbaïdjan.

De l'extérieur, les maisons sont entourées de champs et de jardins ; elles sont construites sur un seul niveau, avec des murs épais en pierre volcanique, sans aucune fenêtre, surmontées d'une sorte de mamelon couvert de terre, d'herbe et de branchages auquel on peut accéder par une échelle ou un escalier. Actuellement, ces maisons servent plutôt de remises ou bien elles sont abandonnées.

L'intérieur est impressionnant : une pièce sombre meublée de manière très simple avec un divan et quelques ustensiles posés dans les niches creusées dans les murs ; de forts contrastes de lumière car celle-ci arrive à la verticale ; une magnifique et robuste charpente en bois aux poutres entrecroisées à partir d'un carré de départ pour former des encorbellements sur plusieurs niveaux fait penser à une pyramide à degrés. Tout en haut, le yertik (la lucarne) se trouve exactement à l'aplomb du « tonir », l'âtre pour faire cuire le lavach. C'est par là que pénètre la lumière, que l'air circule, que la fumée s'échappe. Ainsi sont réunies symboliquement au centre de la maison la lumière, la chaleur et la cuisson du pain, autour desquels s'organisaient la vie.

Montrer ces techniques de construction, comprendre le fonctionnement d'un monde rural antique qui perdure en certains endroits, en conserver les témoignages authentiques, c'est contribuer à préserver un patrimoine historique d'une grande richesse. Les photographies montrent aussi le déroulement de la vie d'un autre temps des paysans au rythme des saisons, leurs outils, le bétail et leur fierté de posséder encore ces trésors, disparus ailleurs. En parcourant l'exposition, nous ressentons une impression d'accueil chaleureux et de convivialité dans les échanges.

Anahid Samikyan ◀

Galerie Médiane 27 rue de l'Abbé Grégoire 75006 Paris
du 6 mars au 13 juin 2009

AGENDA

Paris – Ile-de-France

► Expositions

• **Du 6 mars au 16 mai** – Yertik, habitat d'Arménie — photographies de Régis Labourdette — Galerie Médiane — 27 rue de l'Abbé-Grégoire — 75006 Paris. Le jeudi et le vendredi 15h-19h, le samedi 12h-19h, sur RV 01.45.48.26.00 (voir page 11)

• **Du 3 juin au 30 septembre** – Janssem — Paysages 1933-2009 peintures et dessins- (fermé en août) Vernissage mercredi 3 juin de 17 à 23 h à l'occasion de la Nocturne Rive Droite- Galerie Matignon – 18 avenue Matignon 75008 Paris- tél 01 42 66 60 32.

► Concerts

• **25, 27 et 29 avril**, 20h30 – concert Iris Torossian harpe, Karen Khochafian violon- La Sainte-Chapelle- bd du Palais, Paris – programme du CD Harmonia Mundi (voir ci-contre « Aurore, oror »).

• **Jeudi 30 avril**, 21h – Bratsch. Théâtre Jean Vilar, Suresnes (92). Tél. 01 46 97 98 10.

• **Vendredi 15 mai**, 20h et **dimanche 17 mai**, 16 h- Faust de Gounod - Lianna Haroutounian- dans le rôle de Marguerite- Opéra-théâtre de Massy – 1 place de France – 91303 Massy – Rés. 0892 70 75 75

► Vente-Dédicace

• **Jeudi 7 mai**, 20 h — Présentation-dédicace du livre *Erevan Arménie le grand roman d'un peuple* de Gilbert Sinoué – débat avec l'auteur — Entrée libre-UCFAF-JAF - 6 Cité du Wauxhall – 75010 Paris — métro République (v. page 9).

► Cinéma

• **Vendredi 12 juin** — film documentaire Missak Manouchian, *Les Arméniens dans la Résistance en France* de Arto Pehlivanian – UGAB Centre culturel Alex Manouguian- 118 rue de Courcelles- 75017 Paris.

► Conférence-débat

• **Samedi 25 avril**, 16 h – Deux témoignages présentés par Hratch bedrossian des Editions Le cercle d'Écrits Caucasiens — *Les Jeunes Turcs et la vérité sur l'holocauste d'Adana* de Frederick Duckett Ferriman (1913) et *Les Turcs ont passé là* de Georges Brezol (1911). UCFAF – 6 Cité du Wauxhall Paris 10^e

• **Samedi 25 avril**, 17 h – centenaire des massacres d'Adana- Académie des Sciences Ararat. Eglise arménienne – 15 rue Jean Goujon – 75008 – Paris — Interventions de MM L. Ketcheyan, M. Atamian, K. Kevonian

► Théâtre

• **Du 14 avril au 9 mai**, 21h- *Somewhere la Mancha* d'après *Don Quichotte* de Cervantès par Irina Brook et Marie-Paule Ramo avec Lorie Baghdassarian, Jerry di Giacomo, Gerald Papasian, Christian Pelissier... Théâtre des Bouffes du Nord, 37 bd de la Chapelle — Paris 10e — Relâche dimanche et lundi et vendredi 1er mai – à partir du samedi 25 avril, samedi 15h30- location 01 46 07 34 50.

► Voyages (voir p. 11)

• **Du 20 juillet au 3 août** – Voyage touristique UCFAF
• **Du 10 au 20 juillet** – Voyage randonnée UCFAF

Bretagne

► Cinéma

• **Mercredi 6 mai** – dans le cadre « les côtes d'Armor fêtent le cinéma » projection du film de Serge Avédikian *Nous avons bu la même eau* au Centre culturel « Le cap de Plérin » près de St Briec en présence du réalisateur et d'Anne Sarkissian réalisatrice et productrice

Région lyonnaise

► Expositions

• **Du 27 février au 7 juin** – Sarajevo dans le cœur- Photographies de Milomir Kovacevic – Centre du patrimoine arménien – 14 rue Louis Gallet 26000 Valence — ouvert du mardi au dimanche de 14h à 18h30

• **Du 7 au 21 mai** – IXe salon lyonnais des artistes arméniens – Vernissage le 7 mai de 18 à 20 h- grand salon du Palais de Bondy (salle Molière) – 18 quai de Bondy – Lyon 5e — le salon est ouvert tous les jours de 14 à 20h et le dimanche de 10 à 19 h – Métro Saint Jean ou Hôtel de ville Participation de 49 artistes.

Marseille – PACA

• **8, 9 et 10 mai** – Journées arméniennes d'Althen des Paluds- Débats, concerts, théâtre, films – mairie d'Althen – place de la mairie- 84210 Althen des paluds 04.90.62.01.02 hébergement possible 60€/nuît : chambre 2 personnes avec petit-déjeuner

Suisse

• **Dimanche 26 avril**, 19h à Wil, **samedi 2 mai**, 20h à Rapperswil, **dimanche 3 mai**, 19 h à Wattwil, **samedi 16 mai**, 19h30 à St-Gall à la Tonhalle — Chouchane Siranossian violon avec l'orchestre Il mosaïco, direction Hermann Ostendarp, Bizet, Debussy, Lalo (symphonie espagnole pour violon et orchestre)

Canada – Québec

• **17 mai**, 19 h – concert Iris Torossian-harpe et Karen Khochafian – violon – Salle de la Société des Arméniens d'Istanbul — 2855 rue Victor Doré-Cartierville – Montréal.

LIVRE

Gilbert Sinoué auteur d'*Erevan*

Né au Caire de père égyptien et de mère d'origine française, avec une grand-mère maternelle grecque, Gilbert Sinoué a baigné dans une atmosphère pluri-culturelle qui a forgé en lui le sens profond de la tolérance qu'on retrouve dans la plupart de ses écrits.

Après des études chez les Jésuites, il part pour le Liban où il vit environ deux ans Il s'installe à Paris en 1968. Il y étudie la guitare classique à l'École Normale de musique.

Après avoir été parolier, en 1986 il se consacre entièrement à la littérature. Il a publié à ce jour une vingtaine d'ouvrages, romans, essais et biographies confondus, entre autres *Le livre de Saphir*, prix des libraires 1996, *Avicenne ou la Route d'Ispahan*, *L'enfant de Bruges*, *Les silences de Dieu*, *Des jours et des nuits*.

La majorité des romans de Gilbert Sinoué sont régulièrement traduits en une dizaine de langues.

Le dernier de ses romans *Erevan* (Flammarion) se situe à la fin du XIXe siècle à Istanbul, raconte l'épopée de Hovanès Tomassian, de sa famille à Erzeroum, du grand-père Vahé et de ses deux fils.

À travers le regard de cette famille le lecteur vit la tragédie de 1915. Les deux adolescents de la famille Tomassian, Chouchane et Aram en sont les héros... (voir Agenda, jeudi 7 mai)

SPECTACLE

Vendredi 11 avril à 20h30 au Théâtre Toursky dans un quartier populaire de Marseille, les spectateurs se bousculent, arrivant en famille, la musique qui les accueille couvre leurs voix.

Après quelques minutes d'attente, le rideau s'ouvre enfin, l'obscurité de la scène révèle peu à peu la troupe de danse **Araxe** dans un bruit d'atterrissage : les Arméniens de diaspora foulent la terre d'Arménie pour la première fois et deux frères, Aram et Manouk séparés par le génocide, se retrouvent après toutes ces décennies...

« Que croyaient-ils, mon frère ? Que j'allais t'oublier ?
Que le temps allait effacer nos mémoires ?
Pauvres calculs d'hommes !

Ils croyaient nous détruire, ils nous ont donné un Destin ;
Ils croyaient nous engloutir dans le néant, ils nous ont
donné une Histoire ».

Ils croyaient étouffer notre voix
dans les pleurs et les lamentations,

Et on a répondu par des chants,
des rires, le tintement des
verres

Et le fracas des armes.

Ils ont raison de dire que rien
ne s'est passé,

Car rien ne n'est passé comme
ils l'ont voulu ! »*

« Aujourd'hui toi et moi vivons
sous le même soleil,

Le tien brille sur les toits des
églises d'Arménie,

Le mien passe entre les feuilles
de vigne de mon jardin,

Sur les collines de Marseille,
face à la mer,

D'où souffle le même vent qui m'a posé ici, un matin
d'avril.

Simple grain de blé échappé par hasard d'un champ incendié
par des fous.

La troupe a un orchestre en chair et en os, **Sassoun**, ici placé sur une estrade, un orchestre important formé de 22 musiciens qui dans ce spectacle passe par les extrêmes quand les cuivres sonnent ou quand le tariste seul joue, à peine audible. Toutes les troupes n'ont pas la possibilité d'avoir un orchestre et Sassoun a ainsi interprété seul de nombreuses musiques arméniennes mêlant instruments classiques et traditionnels.

Le spectacle se présente en trois actes, l'histoire du peu-

ple arménien en est la trame. Le premier acte a pour pivot le génocide qui, soudain s'abat sur scène dans un vrombissement, dans les éclairs, le bruit, semblable à un bombardement, les danseurs s'affaissent tour à tour. Un enfant, seul, cherche quelqu'un parmi les cadavres, il cherche son frère.

« Je peux te le dire maintenant : pendant les longues marches
du désert,

Dans les orages de la mer, dans toutes ces nuits qui pou-
saient des cris de silence,

Jamais je n'ai oublié ni ton visage ni ta voix. »

Après ce génocide, ce chaos, l'acte II, c'est la danse, la musique, la poésie.

Frédéric Nevchehirlian slamme en termes choisis, en images recherchées mais n'émeut pas, malgré les cuivres de l'orchestre qui éclatent.

La voix d'outre-tombe de l'Armenian Navy Band annonce la renaissance. La danse, la vie reprennent, les chorégraphies de **Vanouch Khanamirian** sur des musiques populaires, enthousiasment toujours autant. Saluons ce merveilleux artiste qui était d'ailleurs dans la salle.

Les enchaînements rapides, les garçons agiles, voire acrobates, beaux, joyeux, enchantent.

Le troisième acte, le meilleur, commence par la lecture tragique, belle, de Simon Abkarian, d'une lettre écrite par René Dzagoyan, une grande émotion.

Puis c'est le divertissement du conte populaire *Katch Nazar* dansé et mimé sur une chorégraphie d'Azad Kharibian.

*Akhaltsekha, Houcher, Khara-
bagh*, chorégraphies d'Azad Gharibian, sont très applaudies. Les costumes vert d'eau et blanc, très harmonieux des jeunes filles, constituent l'un des plus gracieux tableaux du spectacle.

La boucle est bouclée, dans le tableau final, l'Arménie et la diaspora se mêlent et ne font qu'un, tableau émouvant et étourdissant où les deux frères dansent ensemble. Danses traditionnelles et actuelles se joignent embellies, enrichies.

Nous sommes plus forts car nous connaissons notre passé, nous ne l'oublions pas, nous en sortons revigorés.

En ces temps moroses, la troupe Araxe-Sassoun a passé son message avec succès, le public a applaudi à tout rompre non seulement la troupe mais aussi son directeur artistique Pascal Chamassian, ses assistants Michaël Vémian pour la musique et Marion Chamassian pour la danse ainsi que tous les participants : Simon Abkarian, Fred Nevchehirlian, Franck II Louise, Christèle Astier-Bosso, René Dzagoyan, Félix et Thérèse Grigorian.

« Et toi et moi, assis à la table d'un café, un bon sourdj à la
main,
À l'ombre des acacias de la rue Abovian,

Ararat mon amour

Le spectacle Araxe-Sassoun de la JAF à Marseille

Ébouriffant, énergique, courageux

*Avec, au loin, l'Ararat qui nous saluera en vieux
patriarche,...*

*On se regardera sans un mot et on se dira :
"Ça continue, c'est bien. On peut y aller" ».*

A.T. Mavian ◀

* Les textes en italiques sont extraits de la lettre de René Dzagoyan.

Gérald Papasian à l'honneur

À l'occasion de la Journée internationale du théâtre, le Président de la république d'Arménie Serge Sarkissian a récompensé des artistes et des personnalités marquantes du théâtre arménien. De la diaspora Gérald Papasian et Robert Arakélian (Liban), d'Arménie, Khatchik Badalian, acteur, V. Adjémian de Gumri, Natalia Baghdassarian actrice, Alexandre Chirvanzadé de Ghapan, Azad Kasparian et Garen Djanibékian du théâtre Soundoukian d'Erevan ont été honorés de la médaille de Movsès Khorénatsi.

Achkhar adresse ses félicitations à toutes ses personnalités du théâtre et à Gérald Papasian dont nous avons suivi toutes les entreprises souvent audacieuses, tant en France qu'aux États-Unis.

Il a donné beaucoup de son énergie pour les représentations en français de l'opérette *Gariné* de Dikran Tchouhadjian qui sera en création mondiale le 11 mai 2010 au Théâtre de Saint-Maur. Bravo pour sa ténacité et son courage.

En attendant 2010 Gérald joue aux Bouffes du Nord, *Somewhere la Mancha*. (v. page 11)

la Maison d'Ursule
tissus et déco
www.maison-ursule.fr
Linge de Maison,
Voilage, Déco, Accessoires
d'Ameublement

THEATRE

Somewhere... la Mancha

Cervantès, notre contemporain.

Désopilant, bouleversant, universel

Des semaines de travail acharné à partir du texte de Cervantès, pour aboutir à ce spectacle étonnant, grâce à **Irina Brook** assistée de **Marie-Paule Ramo**, grâce aux formidables acteurs qui savent tout faire, grâce au son très maîtrisé, grâce aux éclairages.

Deux saltimbanques, deux clochards tournent dans New York, se croient arrivés en Californie, en quête d'un rôle glorieux à Hollywood, voire de l'Oscar. L'un, admirateur de la chevalerie et en particulier d'Amadis de Gaule, se prend pour Don Quichotte. Se croyant investi du code de la chevalerie, il trouve son écuyer en la personne d'un autre acteur raté.

Faire du théâtre, faire rire et émouvoir, mission accomplie, les spectateurs rient, sourient, vibrent, s'apitoient, se sentent concernés à un moment ou à un autre, malgré ou grâce à la distance prise par Irina Brook dans le temps et l'espace : le XXe siècle et New York sont bien loin en effet du XVIe siècle de Cervantès et de la Manche, région d'Espagne.

Mais l'idéaliste existe toujours, a ses rêves, réalisables ou pas.

Le dialogue est percutant, drôle, les répliques fusent, les histoires foisonnent chez Sancho Pança, joué avec une maestria exceptionnelle par **Gérald Papasian**, qui s'en donne à cœur joie et qui, comme Charlot, amuse par ses problèmes de faim, de soif, de fatigue. « *Jamais chevalier errant n'eut écuyer plus bavard ni plaisantin que le mien.* » Il cite les cinéastes américains avec lesquels il aurait voulu tourner, ou a failli tourner, fait référence à des textes, des répliques fameuses, musiques, chansons. Le passage constant de l'acteur raté, amer, en quête du rôle et du vers qu'il oublie sans cesse, au célèbre écuyer de Don Quichotte se fait en douceur, grâce à l'habileté de la mise en scène et du texte, comme s'il y avait deux pièces en une, une sorte de superposition.

Don Quichotte, interprété par **Augustin Ruhabura**, magnifique de fragilité, de plus en plus las de cette vie d'errance, a cette démarche et ce regard des exaltés, inoubliable ; dans la fulgurance de ses rêves apparaît Dulcinée, la dame des pensées de Don Quichotte. Prostituée, danseuse, chanteuse de country, fée gracieuse, envoûtante, onirique du chevalier à la triste figure, **Lorie Baghdassarian**, entre dans tous ces personnages avec aisance, et montre qu'elle a déjà le sens du théâtre dans cette première expérience de comédienne.

Lorie Baghdassarian et Gérald Papasian

Les trois autres comédiens, magnifiques, Jerry Di Giacomo, Christian Péliissier, Bartłomiej Soroczynski exécutent tous les rôles des rencontres des deux héros sur leur chemin, avec une facilité qui bluffe.

Théâtre improvisé, mais improvisation maîtrisée qui laisse la porte ouverte à toujours plus de possibilités, n'enchaîne pas l'acteur qui apporte aussi son vécu.

Shakespeare est aussi là dans Cervantès, rien de surprenant puisqu'ils étaient contemporains.

Augustin Ruhabura et Gérald Papasian

Vieil acteur inutile, Don Quichotte allongé comme jeté sur le chariot de Supermarché, qui sert de monture, bouleverse.

Le rire, l'émotion, c'est la magie du théâtre et de *Somewhere... la Mancha*.

A.T.M. ◀

**Pensez à vous abonner
ou à offrir
un abonnement
à Achkhar**

DONS À ACHKHAR

Mme Azadiguian (95 Montmorency)	32€
M. Mardikian (16 Angoulême)	42€
M. Kalaidjian (91 Athis-Mons)	12€
Mme Alexanian (69 Décines-Charpieu)	12€
Association Ani (93 Les Lilas)	32€
M. Mme Zamantian (13 Marseille)	42€
M. Seropian (13 Les Pennes Mirabeau)	32€
M. Mme Magadis (92 Clamart)	42€

Merci de votre aimable soutien

**Cette année
l'Ucfaf vous propose**

**2
voyages en Arménie**
voir site www.ucfaf.com

**1 voyage touristique
du 20 juillet au 3 août 2009**
15 jours/14 nuits **1565 €** par personne
(maximum 30)
en chambre double et demi-pension,
incluant un circuit de 6 jours jusqu'au Karabagh
et 7 jours à Erevan
avec excursions et visites quotidiennes
(taxes d'aéroports et visa en sus).
Renseignements :
E. Yazidjian au 01.42.67.95.98

**1 voyage randonnée
du 10 au 20 juillet 2009**
11 jours/10 nuits **1390 €** par personne
(maximum 12)
à la rencontre de l'Arménie profonde,
incluant un circuit de 7 jours de randonnée
en pension complète
et 2 jours à Erevan en demi-pension,
avec excursions et visites quotidiennes
(taxes d'aéroport et visa en sus).
Renseignements :
A. Samikyan au 01.48.03.18.78

Bulletin d'abonnement

Oui, je souhaite recevoir *Achkhar* chaque quinzaine

Nom ..... Prénom .....

Adresse .....

Code postal ..... Ville .....

TARIFS

France 6 mois (11 n°) : 35 € - 1 an (22 n°) : 68 € - Soutien : 110 €

Etranger 85 € pour 1 an par virement (100 € par chèque)

par chèque bancaire ou postal à l'ordre de SARL NAREK

par virement IBAN à FR52.20041000 0123 9745 3H02 038 - BIC PSSTFRPPPAR (depuis l'étranger)

Merci de libeller et adresser votre règlement à : Société Narek (Achkhar) - 6, cité du Wauxhall, 75010 Paris

Panorama de la littérature et de la musique arméniennes des XIXe et XXe siècles

Les cinq disciples de Komitas

Il nous a semblé nécessaire d'inclure dans cette longue série de biographies des musiciens arméniens les plus remarquables des XIXe et XXe siècles, les cinq disciples de Komitas : Parsegh Ganatchian, Vartan Sarkissian, Vagharchag Servantsian, Mihran Toumadjan et Hayg Semerdjian. Nous faisons volontairement une différence entre disciples et élèves. Komitas avant de s'installer à Constantinople en 1910 a enseigné au Djémaran d'Etchmiadzine, parmi ses nombreux élèves, certains sont devenus des musiciens connus comme Spiridon Mélikian, Vahan Der Arakelian, Krikor Suni (Mirzoyantz) et Armenag Chamouradian. À la différence des disciples, les élèves du Djémaran recevaient un enseignement musical dans le cadre de leurs études générales. Komitas eut également un élève célèbre : H. Sinanian. Enfin il y a ceux plus anonymes qui ont participé aux différents chœurs dirigés par le Vartabed.

A la franca...

Pour comprendre ce qui a motivé ces cinq jeunes musiciens à choisir leur maître, il faut rappeler quel était le paysage musical de la capitale de l'Empire ottoman.

En 1826, le sultan Mahmud II abolit le corps des Janissaires, ce qui a pour conséquence la fin de l'ancienne musique militaire turque. Giuseppe Donizetti, (le frère du compositeur d'opéra) est alors missionné par le sultan pour réformer et occidentaliser la musique de la cour. Pour répondre à cette mission, il va se trouver dans une situation surprenante : l'obligation d'étudier le système de notation de H. Limondjian (1768-1839) introduit tout d'abord dans la liturgie arménienne puis utilisé pour noter la musique ottomane.

L'Empire s'ouvre à l'Occident et à sa culture. On y adopte le mode de vie « A la Franca », le piano, le violon, l'opéra italien, la musique légère et les danses de salon.

La notation occidentale s'impose rapidement, sauf par les tenants de la musique traditionnelle *a la turca*, chanteurs, instrumentistes et compositeurs qui n'étaient pas Turcs mais Arméniens.

Comme dans beaucoup de domaines, les Arméniens à l'avant-garde de cette occidentalisation sont à l'origine d'une nouvelle génération de compositeurs dont le plus célèbre est D. Tchoukhadjian. L'orchestre symphonique créé en 1861 par Krikor Sinanian, le premier de l'Empire, joue le répertoire classique mais aussi les œuvres de nombreux compositeurs aujourd'hui complètement oubliés comme A. Mergian, S. Kessedjian, M. Djerahian, Assadour, C. Mestoudjian. Les titres de leurs partitions, souvent pour piano ou avec violon se passent de commentaires : *Mazurka brillante*, *Marches*, *Polka*, *Grand quadrille roumain*, *Valses*, *Pot-pourri sur des airs d'opérette ou opéra*. Plus tardivement Haroutioun Sinanian après sa rencontre avec Komitas, publiera des transcriptions de chansons ou de chants patriotiques arméniens comme *Dzidzernag*, *Mayr Araksi*, *Ari haygazouunk*, *Dalvorig*, *Pamporodan*, *Voh intch anouch*, *Marche Antranig*. Cette musique citadine sera le premier mode d'expression de la communauté renaissante, d'abord en langue turque puis rapidement en arménien.

Finalement, la culture musicale arménienne « rustique » des provinces orientales, n'avait que peu de

1914 : Komitas et ses élèves

place dans la vie culturelle de Constantinople, contrairement à Tiflis et dans le Caucase où K. Kara-Mourza par son engagement militant pour la musique populaire et le chant choral a provoqué un grand intérêt dans la population arménienne.

A l'Armenia

Quand Komitas crée le chœur *Koussan* à Constantinople en 1910, il commence la mise en œuvre d'un projet d'éducation musicale inspiré de celui de Kara Mourza auquel il avait succédé au Djémaran d'Etchmiadzine. À cette date, le Vartabed a déjà écrit une partie de son œuvre, possède une solide expérience musicale et jouit d'une grande notoriété internationale.

Le premier concert de 1910 arrive en pleine mutation de la société, son répertoire ramène les Arméniens à la source dans un monde rural qui se démarque totalement de la culture citadine. Pour la petite histoire, la constitution du chœur mixte avait aussi un rôle social auprès de la jeunesse, il permettait aux garçons et filles de se côtoyer librement. En choisissant le Vartabed comme maître, ses nouveaux disciples se plaçaient à la fois à contre-courant du milieu culturel ambiant et à l'avant-garde des aspirations de la communauté arménienne. C'est là tout leur mérite.

Séparés durant la guerre, ils se retrouvent en 1919 à Constantinople alors que le Vartabed est déjà transféré en France. Ils reprennent les activités du Chœur *Koussan* et publient trois cahiers de mélodies et chœurs *Hay Koussan*. La préface d'H. Semerdjian, dans le premier volume daté d'avril 1919 est très courageuse, même si l'on sait que la guerre était déjà perdue pour l'Empire ottoman et que la République d'Arménie était proclamée depuis le 28 mai 1918. En voici un court extrait : *La première invitation à notre culture*

nationale est donnée par le souffle des chants de Nalbandian et Badganian qui ont développé l'âme et le mouvement révolutionnaire... Effectivement, le premier volume de *Hay Koussan* commence par *Mèr Hayrenik*, le nouvel hymne de la République d'Arménie. On y trouve également des marches en *Hommage aux volontaires, au Général Antranig*. Le second volume daté de 1920 commence par *Pamporodan*, suivi *Govgassi Katchèr* (les héros du Caucase) et se termine par *Mènk bèdk è guervink* (nous devons nous battre). Nous n'avons hélas pas encore retrouvé le troisième volume.

Les cinq disciples donnent à Péra en hommage à Komitas un concert avec le nouveau chœur *Goussan* qui réunit 300 choristes, il obtient un immense succès et sera repris en différents lieux. Conformément au souhait de leur maître les jeunes gens vont continuer leurs études musicales à Paris. Komitas s'y trouve déjà et tout le monde espère alors sa guérison. Ses amis Marguerite Babayan et Archag Tchobanian connaissent bien le milieu musical, il est probable que le professeur René Lenormand chargé du perfectionnement musical des jeunes gens est de leurs amis.

Nous n'avons pas d'informations précises sur le déroulement de leurs études. Il semble qu'ils aient travaillé en privé. Le pédagogue veillait à préserver l'identité arménienne de ses élèves, en témoigne sa remarque à P. Ganatchian à propos d'une pièce pour violon « *Tu es Arménien, écris de la musique arménienne* ».

Les étudiants ne vont pas tarder à prendre leur envol dans un monde arménien éclaté et meurtri par le génocide. Peu à peu, ils entrent dans la vie active, se dispersent : P. Ganatchian part en Egypte en 1921, Vartan Sarkissian qui dirigeait le chœur de l'église arménienne de Paris poursuit ses études au Conservatoire Royal de Bruxelles en 1924, M. Toumadjan choisit l'Amérique et V. Servantsian, Berlin.

Si les noms de P. Ganatchian et V. Sarkissian, restés dans la sphère francophone nous sont plus familiers, les autres méritent également notre attention, nous les verrons prochainement.

Alexandre Siranossian ◀

Aurore, oror Un doux parfum mélancolique

L'union parfaite du violon (Karen Khochafian) et de la harpe (Iris Torossian) et le choix des morceaux produit un ensemble romantique, nostalgique avec quelques pièces plus enlevées – *Hoy Nazan* de Komitas, *La danse des jeunes filles* et *Ouzoum dara* de Khatchatourian.

Les deux interprètes font preuve de virtuosité, de sensibilité et parviennent à un très bel équilibre dans les *Berceuses* de Gabriel Fauré et de Spendiarian et dans la *Pavane* de Ravel.

Un programme prestigieux de musiques arméniennes et françaises à écouter sans modération

Les solistes français, *Aurore*, K. Khochafian/I. Torossian – Harmonia Mundi